

Sönmez KUTLU*

Ehl-i Sünnet isimlendirmesinin değeri nedir? Böyle bir isim belirlenmemiş olsaydı yerine ne önerilebilirdi?

İslam düşüncesinde ortaya çıkan mezhep ve fırka isimleri, çoğunlukla o dini oluşumun önde gelenleri veya mensupları tarafından verilmiş değildir. Daha çok muhalifler tarafından kınamak ve küçük düşürmek amacıyla önyargılı ve tarafgir bir tutumla verilmiş isimlerdir. Bu bakımdan dini-toplumsal veya dini-politik oluşumların isimlendirilmesi veya bunlara yönelik kullanılan kavramların tanımlanabilmesi, bu kavramların ilk defa kim/kimler tarafından kime/kimlere, ne zaman hangi anlamda niçin kullanıldığını tespit edebilmek son derece zordur. Diğer taraftan, kavramların anlamları, tekabül ettiği dini-toplumsal yapıların değişimine, gelişimine veya güç kaybetmesine bağlı olarak, ya daralmakta veya genişlemekte ya da değişmektedir. *Ehl-i Sünnet* de bundan nasibini almış kavramlardan veya isimlendirmelerden birisidir. Çünkü ilk kullanıldığı andan bugüne kadar, bu kavramın tanımı kişiden kişiye, coğrafyadan coğrafyaya dönemden döneme, gruptan gruba farklılık göstermiştir. Hatta bir alim, sözü edilen kavramı farklı eserlerinde farklı şekillerde kullanmış ve her kullandığında farklı anlam yükleyebilmiştir. Dolayısıyla *Ehl-i Sünnet* isimlendirmesi, diğer dini-politik oluşumlar için kullanılanlar kadar sorunludur. Öncelikle İslam toplumunda ilk dönemlerde, muhtemelen birinci hicrî asırda *Ehl-i Sünnet* kavramı belli bir dini toplumsal yapıyı tanımlamak için kullanılmamaktaydı.

Sıffîn'den sonra Haricilik, hicrî 70/689'li yılların başında Mürcie ve birinci asrın sonlarında Emevi-Haşîmi çekişmesi çizgisinde gelişen Şia teşekkül etmeye başladığında, İslam toplumunun Haricî olmayan, Mürciî olmayan ve Şiî olmayan kesim/kesimlerini tanımlamak için farklı kavramlar kullanılmaktaydı. İslam toplumunun çoğunluğunu teşkil eden genel dini akımdan ayrılanlara ayrılıkçı anlamında *Ehl-i Furkat* denirdi. İlk dönemlerde Cemel ve Sıffîn savaşları sonucunda İslam toplumundaki siyasi ayrılıklar ve özellikle Haricî farklılaşmasına karşı, genel dini yapı *Cemâ'at* veya *Ehl-i Cemâ'at* olarak tanımlandı. Aslında bu İslam toplumunda siyasal birliği sağlamaya yönelik iktidarın yanında yer alanları ifade eden siyasal bir kavramdı. *Ehl-i Furkat* ise, iktidara muhalif kesimleri oluşturuyordu. Bu yüzden Muaviye'nin iktidarının ilk yıllarından 41./661. yıla *Cemâ'at* yılı denilmişti. Aslında bu kavram, temel görüşleriyle kurumsallaşmış sistemli kelami bir yapıyı ifade etmiyordu. *Cemâ'at* adı verilen bu toplumsal yapı, Haricî olmayanlar ve Haşîmileri iktidara taşımaya çalışan gruplar dışındaki kimselerden veya toplumsal-dini yapılardan oluşuyordu. Örneğin Hz. Osman'ın şahsında Emevî taraftarlığı yapan Osmanîyye'yi, ne Emevi ne de Haşîmî taraftarı olan *Tarafsızları (Mutezile)*, kimin haklı olduğu konusunda kafası karışık olan *Şüpheciler (Şükkâk)*, meliklerin emrinden çıkmayan *Etbâ'u'l-Mülûk*, çoğunluğu oluşturan *Sevâdu'l-A'zam*, boş lakırtılar yapan *Ehl-i Haşv/Haşviyye (Şamlılar ve Muaviye Taraftarları)*, Ali ve Muaviye'nin yanında yer almayan *Tarafsızlar* ve bu çizgide gelişen *Mürcie* ve bu siyasi gelişmelerin tamamen dışında kalan köşesine

* Prof.Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. skutlu@divinity.ankara.edu.tr

çekilenleri *Huleysiyye*'yi bu genel dini akımın içinde bulmak mümkündür. Bunların dışında bugün dahi tanımlanamayan ve kaynaklarda haklarında bilgi olmayan bazı kesimler de bulunmaktaydı.

Cemel, Siffin ve Kerbela olayları sonrasında belirginleşen siyasî tutumları meşurlaştırmak için dinî ve kelamî argümanlar geliştirildi. Bu tür temellendirmelere öncelikle Hariciler, Mürcie ve Şia başvurdu. Örneğin Haricilik, iman, küfür, büyük günah, tekfir, huruc, isyan, takiyye, daru'l-harb, istiraz ve benzeri kavramları kullandı ve kendine göre tanımladı. Haricilik bu fikirleriyle toplumsal barışı tehdit ederken Mürcie gerginliği teskin etmeye çalıştı. Mürcie, büyük günah işleyenlerin durumunu Ahiret gününde Allah'ın vereceği karara havale eden ırcâ fikrini; Şiî unsurlar ise özelde Hz. Ali'nin genelde Haşimilerin imameti ile, ric'at, beda, takiyye ve benzeri fikirleri; belli bir grup olmamakla beraber Emevilerin zulüm ve adaletsizliklerini Allah'ın kaderi olarak yorumlamasına tepki olarak insan özgürlüğünü ve sorumluluğunu savunan bireysel tutumları- bunlar daha sonradan Kaderiye olarak isimlendirildi- sonradan ortaya atılan fikirler (bid'at), bu fikirlerin sahiplerine de *Ehl-i Bid'at/Sâhibü'l-Bid'a* denildi. Bu tür dini ve kelamî temellendirmelere tepki olarak bid'ata karşı Hz. Peygamber ve ilk dört halife dönemindeki siyasî ve dini tatbikata sünnet, bunları korumaya çalışanlara da *Ehl-i Sünnet/Sâhibü Sünnet* tabiri kullanılmaya başlandı. Başka bir ifadeyle, kader, itizal ve irca gibi sonradan ortaya atılan fikirlerin zıddı fikirlere *Sünnet*, onları savunanlara *Ehl-i Sünnet* dendi. Hicri birinci asrın sonlarında *Ehl-i Sünnet*, belli görüşleri benimseyen, metinleri oluşmuş, bu metinlerin fikirlerini savunan ve geliştiren dini-teolojik yapıları ifade etmemekle birlikte, *Ehl-i Bid'at* olmayan kimseler için kullanıldığı söylenebilir. Böylece *Ehl-i Sünnet* kavramının kelamî çerçevesi, yavaş yavaş oluşmaya/oluşturulmaya başlanmıştı. Bununla birlikte bu yapı içerisinde mütekelim denebilecek belirleyici şahsiyetler yoktu. Abdullah İbn Ömer, Hasan Basrî, Ömer b. Abdilazîz, Hasan b. Muhammed, Sa'îd b. Cübeyr, İbrahim en-Nehaî, Hammâd b. Ebî Süleyman, İbn Sirîn, Zührî, Vehb b. Münebbih, Atâ b. Ebî Rebâh gibi şahsiyetler, bu fikirlerin taşıyıcıları olarak gösterilmeye çalışılmışsa da aslında bunların görüşleri sonraki kaynaklar takip edildiğinde, birbirine zıt fikirlerin nisbet edildiği stereotipler olarak yansdı. Örneğin Hasan Basrî hem Mutezile'nin, hem *Ehl-i Sünnet*'in, hem de diğer bazı oluşumların öncüsü olarak takdim edildi. Ayrıca *Ehl-i Sünnet*, daha çok bireysel duyarlılıkları temsil etti, ancak *Cemâ'at* veya *Ehl-i Cemâ'at* kadar genel dini yapıyı ve bu yapı içerisindeki çoğulculuğa açık değildi. Hicrî I./VII. asrın sonlarında *Mürcie* ve *Osmâniyye*, daha çok meslek gruplarını ifade eden, ancak bazı kelami çağrışımları olan *Kurrâ'* ile *Fukâha* da, *Ehl-i Cemâ'at*'in içerisinde yer alıyordu.

II./VIII. asrın başlarında Mutezile'nin ortaya çıkması ve Şiâ'nın merkezi bir bünyeye kavuşmasıyla birlikte, bu genel dini akımda önemli gelişmeler olmaya başladı. II. asrın ortalarında, daha çok Irak merkezli Ebû Hanife'nin öncülüğünde olgu merkezli ve sorunları çözüme akla önemli bir nüfuz alanı tanıyan *Rey Taraftarları* adıyla yeni bir farklılaşma boy vermeye başladı. Bunun karşısında genelde Hicaz merkezli olan ve daha çok *Hadis Taraftarları* diye isimlendirilen bir muhalefet grubu çıktı. Tarih boyunca, yanlışlıkla bu iki ekol daha çok fıkıhla meşgul olan mesleki bir grup olarak takdim edildi. Ancak bunlar tam anlamıyla farklı bakış açılarını temsil ediyorlardı ve metodolojik bir farklılaşmaya doğru kaymaktaydı. Birincisi, kendileri için *Ehl-i Sünnet*, *Ashâbu'l-Hadis* tanımlamalarını kullanmaktan uzak durarak genel dini akım içerisinde konuşlanmak veya konumunu sürdürmek istediye de muhalifleri

onları buna layık görmek istemediler. Hatta Mürcie ile bu genel dini yapı arasında gidip geldiler. Mürcie'nin dışlanmasıyla birlikte *Rey Taraftarları* da dışlandı.

Hicrî I./VII. asrın ortalarından itibaren *mutedil dini akım* içerisinde, kelâmî ve fikhî konularda önemli gerginlikler yaşandı. Bunun sonucunda, Abbasilerin işbaşına gelişiyle birlikte Mutezile'nin ve Şia'nın yıldızı parlamaya başladı. Şia içerisinde Zeydi, İsmaili ve İmâmi çizgide taraftar kitleleri oluştu. Mutezile, Basra ve Bağdat merkezli entelektüel bir taraftar kitlesi üretti. Abbasilerin ilk yüzyılında, belki Mihne'ye kadar İslam toplumu fikri, kelâmî ve siyasi konularda fikri açıdan en münbit zamanını yaşıyordu. Bununla birlikte belli dini-politik yapıları tanımlamada daha büyük sorunlar ortaya çıktı. Özellikle Harici, Şii, Mutezili, Mürciî olmayan kesimleri tanımlamakta pek çok kavram üretildi. Bu kavramlarla ilgili en zengin malzemeyi veren ilk eser İbn Sa'd'ın *Tabakatı*'dır.

Bu eserde şahıslarla ilgili bilgiler verilirken, onlardan *Sâhibü'l-Hadîs ya da Sâhibü Hadîs, Sâhibü's-Sünne, Ehli's-Sünne, Sâhibü Sünne ve Cemâ'a ve Ashâbü'l-Hadîs* olarak bahsedildi. O'nun kullandığı bu kavramlar dikkatle incelendiğinde, bir kimsenin hadis ilmi ve rivayeti bakımından durumuna işaret etmek istediğinde *Sahibü'l-Hadîs* veya *Sâhibü Hadîs* tabirini kullanmaktadır. Öyle anlaşılıyor ki, artık sünnetle hadis arasında ciddi ayrımlar yapılmaya başlanmıştı ve *Sünnet/Sünen*, Hz. Peygamber ve ilk dört halifeden sonraki dini ve siyasi tatbikatı ifade etmekle birlikte itikadî fikirleri de kapsayacak şekilde alanı genişletildi. Ancak onun kullandığı bu türden kavramlar, bütünüyle kişilerin akidesine işaret etmek için kullanılmıştır. İbn Sa'd(230/844), *Ashâbü'l-Hadîs* mensubu olarak doğrudan Sufyan Servî (161/777) ve Yahya b. Saîd b. el-Kattan (198/813)'ı tanımlar. Bu kullanımlar, bu dönemde Ashabü'l-Hadis diye bir grubun varlığını açıkça gösteriyorsa da, Süfyan Servi (151/777) ve Yahya b. Said el-Kattan (198/813)'in dışında bu ekolün öncülerininin aydınlatılması konusunda yetersizdir. Onun Sahibü Sünne olarak; Muafî b. İmrân b. Muhammed (185/801), Ebû Muammer İsmail b. İbrahim b. Muammer el-Herevî (236/850), İbrahim b. Ebû'l-Leys (?), Abdurrahman b. Malik (181/797), Hamza ez-Zeyyat (156/772), Ebû İshak el-Fezârî (188/803) , İsmail b. İbrahim b. Bisam (236/850) ve Mansur b. Beşîr (235/849)'ı; *Ehli's-Sünne* olarak Merdeveyh es-Saiğ Abdüsselem b. Yezid (235/849) , ve Mindel b. Ali (168/ 784)'yi; *Sâhibü Sünne ve Cemâ'a* olarak Abdullah b. İdris (192/807) , Ebû Üsâme Hammad b. Üsâme (201/816), Zaide b. Kudame (161/777) , Muhammed b. Ubeyd (204/819) , Ahmed b. Abdillâh (227/ 841) ve Suayr b. el-Hıms (II. asrın sonları)'ı saymaktadır. İbn Sa'd (230/844)'ın *Sâhibü Sünne ve Cemâ'a* olarak gösterdiği kimseler, Asma'î (213-216/828-31)'nin *Ehli's-Sünne ve'l-Cemâ'a*'nın kurucuları olarak verdiği dört kişiden farklıdır. Hepsi de Basralı olan bu dört kişi şunlardır: Yunus b. Ubeyd el-Kaysî (238/756), Abdullah b. Avn b. Artabân (151/768), Eyyûb es-Sahtiyânî (130-1/748), Süleyman et-Teymî (143/760). Ancak bu iki yazarın *Mutezile, Havaric, Mürcie, Sebeiyye, Şia* gibi fırkalara mensub olmayanlar için Hadis Taraftarları yerine, daha çok *Sâhibü Sünne, Ehli's-Sünne ve Sâhibü Sünne ve Cemâ'a* kavramlarını tercih ettikleri ve terkihi halinde kullanılan *Sünnet* kelimesini *Bid'at*'in zıddı olarak kullandıkları anlaşılmaktadır. Fakat İbn Sa'd (230/844)'ın bu şekilde tanımladığı kimselerin pek azının ismi, daha sonra *Ashâbü'l-Hadîs* listelerinde yer alabildi. O halde, *Ashâbü'l-Hadîs* dışında *Sâhibü Sünne ve Cemaa* denen bazı kimselerin bulunduğu ve Ashabü'l-Hadis'in böyle tanımlanan çevreler içerisinde daha özel bir grup olmaya başladı. Hatta belli bir dönem sonra farklılıklara tahammül edemeyen ve

gelenekçi-muhafazakar bir zihniyeti temsil eden *Ehl-i Sünnet*, *Ashâbu'l-Hadîs* tarafından kendi tekeline alınmak istendi. Mütevekkil'den sonra *Ashâbu'l-Hadîs*'in, genelde *Ehl-i Sünnet* çevrelerinin yıldızı parladı. Mihne ve sonrası gelişmeler, merkezi dini yapıda yeni önderler ve onlara tabi olan fırkalar ortaya çıkardı. Meselâ Ahmed b. Hanbel, İbn Küllâb, Muhâsibî, Kalânîsî, Eş'arî bu dönemde sivrilmiş kimselerdi.

Daha sonraki dönemlerde bu yapıyı tanımlamak için kullanılan diğer kavramlar, Haricî, Şîî, Mutezilî, Mürciî olmayan kesimleri tanımlamada tam bir kavram kargaşası olduğunun göstermektedir. Ben burada, III./VIII. ve IV./X Asırda diğer kaynaklarda geçen *Ehl-i İstikâmet*, *Ehl-i Hakk*, *Sevâdu'l-'A'zam*, *Ashâbu'l-Hadîs* ve *Ehlü's-Sünnet* ile sözü edilen çevrelerde Hanefilik, Şafiiilik, Hanbelilik ve Malikilik- sadece bugüne kadar yaşayanları zikrediyorum- gibi yeni alt kimlikler geliştirildi.

Konuyu mezhepleri ve fırkaları tasnif eden ve fikirlerini ele alan *Makalat-Fırak* edebiyatından, yazarın mezhebi eğilimine göre, bugün *Ehl-i Sünnet* adını verdiğimiz o günkü dini-toplumsal yapı farklı şekillerde adlandırılır. Örneğin Şia, bu yapıyı *el-'Âmme* veya *Ehl-i Sünne* (*Ashabu'l-Hadis* ve *Ashabu'r-Re'y*), Etbâ'u'l-Mulûk ve benzeri adlarla, *Mutezilî* yazarlar *el-Haşviyye*, *Müşebbihe*, *Mücessime* ve *Mücebbire* olarak isimlendirir.

Ehl-i Sünnet ve'l-Cema'at, kelimî ve siyâsî görüşleri ile sistematik bir yapıya kavuşmuş ve belli toplumsal yapı/yapılara karşılık olarak daha çok Maturidilik ve Eş'arîliğin oluşmasından sonra kullanılmaya başlanmıştır. Ancak bu kullanımlar da sorunsuz değildir. Örneğin Ebû'l-Muîn en-Nesefî, İmâm Eş'ârî'yi *Ehl-i Sünnet*'den saymamaktadır. Eş'arî, *Makâlât* yazarları da, Maturidiliğin adını dahi anmadılar ve *Ehl-i Sünnet* çatısı altında onlara yer vermediler. Daha çok Ebû Hanife ve taraftarları adıyla Maturidiliğin seleflerine yer verilmektedir. Ebû Hanife ve taraftarlarının yeri de Eş'arî *Makâlât* geleneğinde tam belirlenememiştir. Eş'arî'ye göre onlar Mürcie'nin bir alt grubu, Şehrîstânî'ye göre ise, *Ehl-i Sünnet* Mürcie'sidir. Bu dönemde, *Ehl-i Sünnet* çevreleri geçmişteki yaklaşımları bırakarak kelâmî ve felsefî bir muhtevaya bürünmeye başladı. Bu yüzden *Ehl-i Sünnet*'i Amme ve *Ehl-i Sünnet-i Hassa* diye iki ayrı yaklaşım ortaya atıldı. İbn Hazm'da bunun sınırları ve kimin nerede yer aldığı tamamen birbirine karışmaktadır. *Ehl-i Sünnet ve'l-Cema'at*'ın *Maturidî*, *Eş'arî* ve *Hadîs Taraftarlarını* içerecek şekilde şemsiye bir kavram olarak kullanımı, başlangıçta Mutezile tehdidine, daha sonra Şîî-Fatımî yükselişe ve Haçlı tehlikesine karşı, birleştirici ve yakınlaştırıcı bir muhtevaya kavuşmuştur. Hanefilere karşı gizli bir muhalefeti daima içerisinde barındırmakla birlikte, *Sünnî* kimliği veya *Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâ'at* kimliğinin oluşmasında Nizamiye medreselerinin önemli bir yeri vardır. Osmanlı döneminde Safevî Şiiliğine karşı yürütülen mücadele *Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâ'at* tanımlamasına Şiiilik/Rafizilik karşıtlığı vurgusunun artırılmasına sebep olmuştur. Ancak *Ehl-i Sünnet*, *Hadîs Taraftarlarının*; *Cemâ'at* ise, Mürcie'nin temel kavramlarındandı. Bu iki kavram bir araya getirerek *Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâ'at* oluşmuş oldu. Bu bir anlamda Şî'a'nın *Ehl-i Beyt*'ine karşı veya Şî'a'ya karşı *Sünnî* ifadesi kullanılır oldu.

Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâ'at isimlendirmesi ile ilgili geçmişte yaşanan sorunları, kavram kargaşaları bugün de hala yaşamaktadır. Dolayısıyla *Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat* kavramına, geçmişte olduğu gibi bugünde yeni ve farklı anlamlar yüklenmeye devam etmektedir. İslam dünyasında kimin *Ehl-i Sünneti* temsil ettiği ve ne kadar temsil ettiği konusunda gerek içerden gerekse dışardan yapılan tanımlamalarda ortak bir kanaate varılabilmiş değildir. Cemaat veya tarikat adı altında ortaya çıkan yeni

gruplar kendisini, “kurtuluşa eren fırka” şeklinde görmeye devam etmektedir. O halde Ehl-i Sünnet ismi belirlenmiş olup olmaması veya belirlenmemiş olsaydı yerine ne önerilebilirdi sorusunun pratikte karşılığı yoktur. Müslüman olduktan sonra, Müslüman kimliğinin önüne başka tanımlamaların gelmesi şart değildir. Önemli olan Müslüman olma bilincini taşımasıdır. Ehl-i Sünnet veya bir başka isimle anılan her hangi bir grubun, İslam’ı temsil etme iddiasında bulunması doğru değildir. Asıl olan seçilmişlik ve toplumsal kurtuluş değil, bireysel sorumluluk ve hayırda yarışır.

Ehl-i Sünnet’in çatısını kuran temel unsurlar nelerdir?

Aslında soruyu, *Ehl-i Sünnet’in yapısını oluşturan veya çerçevesini çizen temel unsurlar nelerdir?* şeklinde sormak daha anlamlıdır. *Ehl-i Sünnet’in* yapısını oluşturan siyâsi, kelâmî, felsefî-metafizik, tasavvufî ve fikhî temel unsurlar bulunmaktadır.

Ehl-i Sünnet’in tarihi gelişiminde, genel olarak tarihi-siyâsi tecrübe ve iktidarlar önemli ölçüde belirleyici olmuştur. Hz. Peygamber’den sonra ilk meşrû halifenin Hz. Ebû Bekir ve daha sonra sırayla Ömer, Osman ve Ali olduğu ve bunların tarihi sırasının fazilet sırası olduğu fikri *Ehl-i Sünnet’in* siyâsi çerçevesini oluşturmaktaydı. Bunun akabinde, bazı istisnaları olsa da genelde, imam ve halifelere, mümin de olsa fasık da olsa itaatin esas olduğu fikri toplumun istikrarı açısından akide kitaplarının önemli bir mesajı haline geldi. Bu konuda en şiddetli tartışmalar Şîa ile yaşandı. Genel anlamda *Ehl-i Sünnet’in* siyâsi unsurları Haricilik ve Şîa’ya tepki olarak oluşturuldu ve çoğu kere güncel siyaseti tartışmak yerine geçmişte kalan siyasi tartışmaları sürdürmeyi yeğledi. Hilafete hak sahibi olacak kimselerin beyatla veya seçimle iş başına getirilmesi savunulduysa da, “İmamlar Kureyştendir” rivayetini esas kabul ederek halifelerde Kureyşlilik şartı arandı.

Ehl-i Sünnet’in yapısını oluşturan kelâmî unsurlara gelince, imanın tasdik ve ıkrarla gerçekleştiği, küfrün imanın zıddı olduğu, büyük günahın imandan çıkarmayacağı, büyük günah işleyenin tekfir edilmemesi, hayır ve şerrin Allah’tan olduğu gibi görüşler benimsendi. Çok erken dönemlerden itibaren, her zaman buna sadık kalınmadıysa da “*Ehl-i kible* tekfir edilemez” şeklinde formüle edildi. İnsanın özgürlüğü anlamında bir kader fikri, genel olarak reddedildi. Bu unsurlar, temelde Hariciliğin tekfir yaklaşımına ve *Mutezile’nin* “büyük günah işleyen ne mümin ne de kafirdir” (*el-Menzile beyne’l-Menzileteyn*) esasına karşı geliştirilmiş ve *Ehli Sünnet’in* olmazsa olmazı olarak kabul edilmişti. Hicrî II. ve III. asırlarda Allah’ın sıfatlarının onun ne zatının aynı ne de gayrı olduğu ve Kur’an’ın mahluk olmadığı esasları *Ehl-i Sünnet* olmanın vazgeçilmez kırmızı çizgileri haline geldi. *Ehl-i Sünnet’in* sonraki dönemlerde Akide kitaplarında sabit ve değişmez akideler olarak bir araya getirilen kelâmî görüşlerin oluşmasında Ebû Hanife ve onun taraftarlarınca oluşturulan eserlerin rolü büyüktür. Özellikle *el-Fıkhü’l-Ekber* ve *el-Fıkhü’l-Ebsat* ile bunların şerhleri, bu eserlerin başında gelir. Daha sonra *Hadis Taraftarlarının* oluşturduğu *Kitâbu’s-Sünne* ve *Kitâbu’l-İmân*’lar ile Eş’arî’nin eserleri bu unsurların oluşturulmasında önemli katkılarda bulundu. IV./XII. Asırdan itibaren *Tahavî Akîdesi*, *Neseî Akîdesi*, *Akîdetü’n-Nizâmiyye*, *Akîdetü’l-Adûdiyye*, *Akîdetü İbn Tumert* ve benzeri eserlerle *Ehl-i Sünnet’in* kelâmî unsurları bazı önemli farklılıklarla birlikte genel kabul gören bir yapıya kavuştu.

Ehl-i Sünnet’in felsefî ve metafizik boyutu, genel olarak *Meşşâilik* ve *İsrakiliğin* gölgesinde gelişti. Kur’an’ın felsefî ve metafizik boyutu, kendi dinamikleri içerisinde yeterince işlenemedi. Eş’arilik zaman zaman, Felesefe ve Tasavvufun etkisiyle savruldu. Belli bir süre sonra da Gazzâlî’yle başlayan felsefeye karşı bir aksülamel

cephesi oluştu. Bunun sonucunda Tehâfüt adıyla bilinen eleştirel unsurları taşıyan bir polemik literatürü üretildi. Doğuda İbn Sina ve Farabî, bazı Eş'ariler tarafından eleştirilirken; İbn Rüşd, Endülüs ve Kuzey Afrika'da Zahirî İbn Hazm ve diğerleri tarafından eleştirildi.

Ehl-i Sünnet, IV./X. Asırdan itibaren geniş halk kitlelerinin desteğini kelâmî ve siyasî görüşlerinden çok fikhî ve tasavvufî görüşleriyle aldı. Bazı Eş'ariler, Sufiliği *Sünnî* çerçevede meşrulaştırmak istediler ve bir süre sonra Serrâc, Gülabâdî ve Gazzâlî'nin de etkisiyle Sufiliğe eklemelendi. Eş'arilik, kelâmî çerçevesinin dışına çıkarak bazan Mutezile'ye, bazan Sufiliğe, bazan da Meşşâiliğe veya İsrakiliğe, bazan da Hadis Taraftarlığına doğru gidip geldi. Maturidilik, kelâmî çerçevede kalmayı başardı. Ancak Hanbelî çevrelerde, Eş'ariliğin bir taraftan felsefî gelenekten diğer taraftan tasavvuftan etkilenmesi büyük tepkiyle karşılandı. İbn Teymiyye, bu yüzden Şeyhli Sufiliği ve sufi din anlayışı eleştiren eserler yazdı. Buna karşılık İslam'ın ilk dönemlerine kadar uzanan zühd anlayışına dayalı bir bakış açısına vurgu yaptı.

Ehl-i Sünnet'in yapısını oluşturan temel unsurların bir kısmı fikhî boyutla ilgilidir. III./IX. asırdan başlayarak *Ehl-i Sünnet* olarak görülen toplumsal yapıda amelî konularda belli yöntemler ve bu doğrultuda bilgi üreten fıkıh ekolleri kurumsallaşmaya başladı. *Ehl-i Sünnet*'in çoğu kere belirleyicisi olarak görülen ve günümüze kadar benimsenen Hanefilik, Şafilik, Malikilik ve Hanbelilik gibi yeni alt kimlikler oluştu. Kuzey Afrika'da ve Endülüste Malikilik ve Şafilik; Arap yarımadasında Hanbelilik; Irak, Horasan ve Maveraünnehir'de Hanefilik, kısmen Şafilik, *Ehl-i Sünnet* Müslümanlarının günlük hayatının belirleyen hukuk sistemleri haline geldi. Bunlar arasında pek çok görüş ayrılığı olmakla birlikte Şia'ya karşı ortak bir cephe oluşturuldu. Özellikle mut'a nikahı ve çıplak ayağa mesti reddeden fikirler akide kitaplarının temel cümleleri haline geldi.

Ehl-i Sünnet düşüncesinin ilim ve fikir tarihi içindeki rolü hakkında ne dersiniz?

Ehl-i Sünnet, tek ve insicamlı bir yapı olmaktan ziyade farklı eğilimleri içerisinde barındıran bir yapıdır. Bu çevrelerde, ilim ve fikir tarihindeki rolleri birbirinden farklı olmuştur. Bununla birlikte fikrî ve ilmî hayatı sırf *Ehl-i Sünnet*'in ürünü olarak görmek doğru değildir. Müslümanlar, *Mutezilisi*, *Şiisi* ve *Sünnisiyle* ilme, akla, tefekküre ve ilmî faaliyetlere büyük önem vererek, İslam Medeniyeti gibi büyük bir medeniyeti inşa etmişlerdir. Ancak *Ehl-i Sünnet* çevrelerinin ve diğer mezhep mensuplarının ilmî ve fikrî hayata katkıları eşit derecede olmamıştır. Kimisi bütün bilim dallarına ilgi duyarken, kimisi de sırf dinî bilgilere ve disiplinlere ilgi duydular. Müslümanların ilmî faaliyetleri sonucu, her alanda binlerce eser yazıldı ve bugün dünyanın her tarafında kütüphanelerin raflarını doldurmaktadır.

İlmî hayatta oynadıkları rol bakımından *Ehl-i Sünnet* çevreleri, en genel anlamda iki grupta ele alınabilir. Bir kısmı akıl ve akıl yürütmeye, kelam ve felsefeye, her çeşit bilimsel faaliyete önem verirken, bir kısmı ilmi ve ilmî faaliyetleri dinî bilgiyle sınırlandırma yoluna gitmiştir. Birinci kesimi Maturidilik ve Eş'arilik oluşturmaktadır. İmam Maturîdi, İslam düşüncesinde sistemli bir bilgi kuramı oluşturarak bilgiyi dinî meşruiyet açısından değil, bilgi nesnelere göre ve bilgi elde etme yollarına göre Sem'iyât, Hissiyât ve Akliyyât şeklinde üçe ayırmıştır. Birincisinin kaynağı nakil ve haber, ikincinin kaynağı duyular ve üçüncünün kaynağı ise akıldır. Maturîdi, kelam, tefsir ve fıkıh çalışmalarını bu bilgi nazariyesi çerçevesinde sürdürmüştür. Bu ortamın oluşmasında Hanefiliğin büyük rolü olmuştur. Ebû Ahmed el-Ferganî, İbn-i Sina,

Farabî ve diğer İslam medeniyetinin önde gelen şahsiyetleri Hanefî kültür havzasında ortaya çıkmışlardır. Eşarilere gelince, *Sünnî* kelamın sistemleşmesinde ve felsefeyle mezcedilmiş bir kelamın oluşturulmasında önemli katkıları olmuştur. Eş'arî sonrası Eş'arilik, *Meşşâf* felsefenin tesiri altında kalmıştır. Ancak Kuşeyrî ve Gazzâlî'nin etkisi altında Eş'arilik akılcılıktan sezgiciliğe ve kontrolsüz bilginin hakim olduğu sufiliğe kaymaya başladı. Bundan sonra Eş'ariler arasında filozoflara karşı bir aksülamel oluştu ve *Tehâfüt* adı verilen karşılıklı eleştiriler üretildi. Eş'ariler, *Nizâmülmülk* medreselerini kurarak, yüksek din eğitiminin İslam dünyasında yaygınlaştırılmasını sağlamıştır. Osmanlı döneminde teorik tasavvufta Gazzâlî'nin görüşleri, kelamî düşüncede ise Fahrüddîn Râzî'nin görüşleri etkili oldu. İmam Gazzâlî, farklı kültürlerin ve felsefî görüşlerin İslam toplumlarında yaygınlaşmasını önleyebilmek için, ilimleri yeniden inşa edebilmek için harekete geçti ve bu amaçla *İhyâ-u Ulûmi'd-Dîn* adlı eserini yazdı. Bu teşebbüs, kelam ve felsefeye karşı müslümanlar arasında olumsuz bir bakış açısının üretilmesine sebep oldu.

İkinci kesim ise, ilmi, hadis ve hukûki bilgiyle sınırlandırarak akıl, akıl yürütme ve kelamî görüşlere karşı mücadele bayrağı açtı. Kelam ilmini öğrenenleri zındıklara denk gördüler veya akli kullananları Sünnet düşmanları olarak itham ettiler. Sadece ilk üç neslin dinî tatbikatını ve sünnetini esas alan bir din ve dünya görüşü geliştirmeye çalıştılar. Bu anlayışta din âsarla, yani ilk üç neslin dinî tecrübesi ve görüşleri doğrultusunda dinin yaşanmasını savundular. Diğer görüşleri bir sapıklık olarak değerlendirdiler. Bu sebeple genelde ilmî faaliyetlerini, başta Hz. Peygamber'in hadisleri olmak üzere, ilk üç neslin uygulamalarını (sünnet ve âsâr) toplamak, onları sınıflandırmak ve hayata geçirmekle meşgul oldular. Bu faaliyetler sonucunda başta *Kütüb-i Sitte* olmak üzere büyük bir Hadis edebiyatı oluşturuldu. Daha sonraki dönemlerde ilimleri dinî ve dünyevî veya şerî ve şerî olmayan ilimler şeklinde ikiye ayırarak bu ikincilerinin öğrenilmesini ve öğretilmesini uygun bulmadılar ve bu bilimleri İslam'ı yozlaştıran bilimler olarak gördüler.

Ehl-i Sünnet ilim ve fikir tarihine başlangıçta önemli katkılarda bulunmuş ancak daha sonraları bazı alimler ilimleri, şerî ve şerî olmayan veya dinî ve dünyevî olan şeklinde sınıflandırarak, ilmi, dinî bilgiyle sınırlandırma yoluna gitmişlerdir. Kâtip Çelebi'nin zikrettiği gibi, bu zihniyetin etkili olması sonucu medreselerden felsefe eğitimi kaldırıldı. Diğer taraftan kendi görüşlerini ve uygulamalarını mutlak doğru kabul etmeleri, diğer görüşlere karşı bir müsamahasızlık doğurmuştur. Böylece fikir özgürlüğünü ve tartışma ortamını olumsuz yönde etkilemiştir. Hatta IV./X. ve V./XI. Asırlarda bazı yerlerde, Mutezile'ye ait bazı eserlerin yaygınlaşması fikrî yollardan çok fizikî yollarla engellenmeye çalışıldı.

Ehl-i Sünnet, fırkalaşma tarihinde hangi hususları tetikleyici/etkileyici olmuştur?

Fırkaların ortaya çıkışını ve görüşlerini inceleyen *Ehl-i Sünnet* alimleri, Eş'arî bir kenara bırakılırsa genelde, 73 fırka hadisine referansta bulunarak işe başlamışlar ve kendileri dışındakileri sapık ve cehennemlik ilan etmişlerdir. Bu yazarların hemen hemen tamamı kendi *Sünniliğini* empoze etmeye çalışmıştır. Muhaliflerinin görüşlerini eleştirebilmek için onların görüşlerini eksik, abartılı, farklı veya genel bütünlüğünün dışında ele almayı tercih etmişlerdir. Sadece Şehristânî farklı bir tutum sergileye-

rek bu ekolleri eleştirmekten ve yargılamaktan uzak durdu. İslam düşüncesinde ortaya çıkan ekolleri, 73 fırka rivayeti çerçevesinde ele almak, her türlü görüşün bir fırka formatında kayda geçirilmesine yardımcı olduysa da tarihte hiç var olmamış veya ciddi bir farklılık sayılamayacak görüşlerin fırka ilan edilmesine veya toplumsal tabanı hiç olmamış uydurma/sanal fırkalar üretilmesine ve de V./XI. asırdan sonra ortaya çıkan fikrî kurumlaşmaların ele alınmamasına sebep oldu. Böylece *Ehl-i Sünnet* herkesi kucaklayan bir merkezi zümre olma özelliğini yitirerek sınırları daraldı. Bu sadece siyasi ve itikadi fırkalara uygulanmadı, aynı zamanda tasavvufî oluşumlar için de denendi. 73 fırka hadisi gereği, ilk üç asırda şemada boş yer bırakılmayarak fırkaların sayısı bu rakama tamamlandı. Tekfir ve bidat, *Ehl-i Sünnet*'in yaygın bir silahı haline geldi. Daha sonra yeni fırkalar, bu 73'ü aşacağı için bu şemada yer almadı. *Ehl-i Sünnet*'in bu tavrına karşı diğer fırkalar da kendisini *Kurtuluşa Eren Fırka* olarak ilan ederek kendi dışındakileri sapık ilan ettiler. Ancak alt fırkaları belirlerken birbirinin tasniflerinden yararlandılar. *Ehl-i Sünnet* yazarlarının kaleme aldığı eserlerde, bütün açıklığıyla çerçevesi çizilmiş ne *Ehl-i Sünnet* ne de *Ehl-i Bid'at* vardı. V./XI. asırda *Ehl-i Sünnet* çatısı altında yer alan kesimler arasında çatışmalara kadar varan gerginlikler yaşandı. Sonuçta Hanefilik, Maturidilerin ve Mutezililerin fıkıh mezhebi; Eş'arilik ise, genelde Şafiilerin ve Malikilerin itikadî mezhebi oldu. Hanbelilik ise, Hadis Taraftarlığını Selefilik olarak farklı bir çizgiye çekti. Sünnî blok tarafından, genelde Şia ve Fatimiliğe karşı acımasız eleştiriler ve siyasî iktidarı yönlendiren mücadeleler sürdürüldü. Bu durum kendini müslüman olarak tanımlayan bazı grupların varlıklarını sürdürebilmek için güç kullanmalarıyla ve merkeze muhalefet reflekslerini geliştirmeleriyle sonuçlandı. *Ehl-i Sünnet*'in kendi dışındakilerle diyalogu kesmesi ve onları sapık ilan etmesi, bu fırkaların İslam toplumuyla ilişkilerinin zayıflamasına, İslamî referans çerçevesini kaybetmelerine ve bu fırkaları müslüman olmayan kesimlerden medet ummaya sevketti. Haçlı seferleri sırasında ve modern dönemde İslam dünyasına yönelik batı sömürgeciliğine direnişte *Ehl-i Sünnet*'e veya Sünnî iktidara destek vermediler.

Ehl-i Sünnet'in kendisini *Kurtuluşa Eren Fırka* olarak görmesi, hep başkalarını eleştirmeye yöneltti ve kendine karşı öz eleştiri yeteneğini zayıflattı. Siyasî bunalımlı dönemlerde veya İslam toprakları dış tehdit altında olduğu dönemlerde, bunun sorumlusu olarak İbn Sebe ve dış güçlerden suçlular arandı. Bu kriz dönemlerinden kurtulabilmek için Mehdî veya Mesih adı altında kurtarıcılar üretmeye sevketti. Ancak *Ehl-i Sünnet*'i oluşturan unsurlar arasında bir yakınlaşmayı da teşvik etti. Mesela Sultan Baybars döneminde Mısırda ve Kahire'de dört Sünnî fıkıh mezhebine dört ayrı kadı tayin edildi.

Fırkaların tasnifiyle ilgili zihinsel arka plan, sosyal hayata da yansdı. Hadis Taraftarları, kendi dışındaki fırkaları bidatçiler olarak görmeleri dolayısıyla, onların şahitliğini, onlarla aynı mecliste oturmayı, onların arkasında namaz kılmayı, cenaze namazlarına katılmayı caiz görmemeye başladı. Bu da *Ehl-i Sünnet*'in müslüman toplumlarda iç gerginlikleri ortadan kaldıran, birlik ve bütünlüğünü pekiştiren rolü konusunda kuşku uyandırdı. Çünkü bazı *Ehl-i Sünnet* müelliflerinin eserlerinde "*Ehl-i Kible* tekfir edilemez", "İctihad edene, hata da etse doğruya isabet de etse sevap vardır" ve "Ümmetin ihtilafı rahmettir" gibi temel ilkelere ya yer verilmedi veya yer verildiğinde bu doğrultuda hareket edilmedi. *Ehl-i Sünnet*'in marjinalleşerek bir fırka gibi hareket etmesi, *Ehl-i Sünnet* çerçevesi içinde yer alan bazı kesimlerin bu yapının dışına çıkması, dışında olanların ise kemikleşmesine ve fırkalar arası ilişkilerin hep

farklılıklar üzerinden tanımlanmasına sebep oldu. *Ehl-i Sünnet*, Sufilikle eklemelenmesinden itibaren farklı aidiyetleri bir arada tutan çoğulcu bir yapıya müsait hale geldiyse de bu da İbn A'rabi, Mevlana ve diğer sufilere karşı tekfir kadar varan tahammülsüzlük dolayısıyla çok uzun sürmedi. Sonuçta *Ehl-i Sünnet*, Müslüman toplumların birlik ve bütünlüğünü savunan vahdetten yeni ve farklı fikirlere tahammül edemeyen ve bu fikirleri dışlayan tefrikaya kaymaktan kendini kurtaramadı.

Ehl-i Sünnet'in *Haneftî-Mâturidî* kanadı, İslam'a ters düşmeyen örf ve adetleri - ma'ruf adı altında- yeni hükümler verirken bir bilgi kaynağı olarak kabul etti. Malikiler ise, sadece Medine örfünü ve yaşayan sünneti kaynak olarak gördü. İbn Teymiyye çizgisinde gelişen Selefilik ise, ilk üç neslin tecrübesinde (âsar) bulunmayan uygulamalara sıcak bakmadı. Özellikle Vehhabilik, örf, adete ve kültüre dayalı unsurlarla, iyiliği emretmek kötülükten sakındırmak adına mücadeleye girdi. Örneğin kabirleri kaldırmayı, kabir ziyareti, mevlit okuma ve okutma, hırka-ı şerife ve sakal-ı şerife ziyaretleri, makam ile ezan okumak, sünnet ve nafile namazları kılmak gibi halk arasında yaygın uygulamalara karşı savaş açıldı. Felsefe, Kelam, Musiki ve benzeri hususlar da bidat ilan edildi. Bu tavır, *Ehl-i Sünnet*'in asıl gövdesini oluşturan diğer kesimler tarafından eleştirildi. Hatta bu ve benzeri sebeplerden dolayı Vehhabiliğin *Ehl-i Sünnet*'in dışına çıkmış bidat fırkası olduğuna dair reddiyeler yazıldı.

Ehl-i Sünnet-siyasi erk ilişkisi: Çatışma ve diyalog hakkında ne dersiniz?

İslam tarihinde *Sünnî* ulema ile iktidar arasındaki ilişkiler, dönemden döneme, devletten devlete, alimden alime, mezhepten mezhebe, halifeden halifeye değişmiştir. *Ehl-i Sünnet* çevrelerinde siyasi iktidarla ilişkilerde diğer konularda olduğu gibi birden fazla tutum geliştirilmiştir. İlk dönem siyasi rivayetlere de yansıyan bu üç tavır kısaca şöyledir: a) Siyasi iktidara itaati telkin eden b) Haksız tarafla mücadeleyi şart koşan c) Uzletli tercih eden. Bazan ferdi tutum ve ilişkiler bu üç tutumdan hiç birisine girmemektedir, ya da bir alim hayatının bir döneminde iktidarı desteklerken başka bir döneminde iktidar değişince bu desteğini kesmiştir. Örneğin Ebû Hanife ve Ahmet b. Hanbel, iktidarla ilişkilerinde farklı dönemlerde farklı tavırlar sergilemiştir ve her ikisinde bu yüzden hapis yatmıştır. Ebû Hanife hapiste ölmüştür. Ama Ebû Hanife'nin öğrencileri Abbasilerle uyum içinde çalışmışlardır ve *Kâzî'l-Kuzât* makamına kadar yükselmişlerdir. İmam Mâturidî ve Serahsî, İmam Ebû Hanife'nin izinden giderek siyasilerle mutlak itaati doğru bulmamışlardır. Hatta o, hutbelerde imamların zalim halifeleri adil olarak gösterip onlara dua etmelerini eleştirmiştir. Hanbelî geleneğin önde gelenlerinden İbn Teymiyye de, döneminin siyasilerine sert eleştiriler yöneltmiş ve bundan dolayı sorunlar yaşamıştır.

Ehl-i Sünnet'in akide kitaplarında, İmamet konusu daha çok Şiiilik ve Hariciliğe tepki ve eleştiri olarak yer almıştır. Bu eserlerde İmamet/Hilafet dinî olmaktan çok dünyevî bir maslahat olarak görülmüştür. Bu sebeple İmamı tayin etmek, Allah'a değil ümmete vacip bir konudur. Hariciler imamın tayinini vacip görmezken, Şia imamın tayininin Allah'a vacip olduğunu savunmuştur. *Ehl-i Sünnet* alimleri, halifenin tayinini ümmete vacip görmesine rağmen ilk dört halife bir kenara bırakılırsa, kendi halifelerini kendileri seçmemiştir. Muaviye'den itibaren hilafet saltanata dönüşmüştür ve kurulan devletlerde yönetim babadan oğula geçmiştir. Emevilerden itibaren Abbasiler, Selçuklular, Memlükler, Osmanlılar, Sünnî ideolojiyi temsil eden siyasi yapılarıdır.

Ehl-i Sünnet alimleri, genelde, pratikte imamların Kureyşten olması fikrine karşı

çıkılmamışlardır. Hatta *Ehl-i Sünnet*'in halk tabanı, huzur ve istikrarın zarar göreceği endişesiyle müslüman toplumun birliğini önceleyerek siyasi liderlere karşı zulmetseler dahi isyana kalkışmamışlardır. Sünni akide ve siyaset kitaplarında, “İyi olsun, ahlaksız olsun (facir), herkesin arkasında namaz kılınır”, “ Zalim de olsa yöneticiye karşı çıkılmaz”, “ Müminin, Sultana itaat etmeden bir gününü geçirmemesi gerekir” ifadeleri geçmektedir. Hatta bu konudaki tavırlarını “sultana karşı isyan eden, cahiliye ölümü üzerine ölür” rivayeti ve Kur’an’da ulu’l-emre itaati emreden ayetle temellendirmeye çalışmışlardır. Bazı sultanlar için, “Sultan, Allah’ın yeryüzündeki gölgesi”, “halifetullah”, “kaim bi-emrillah” unvanları kullanılmıştır. Bu tür rivayetler ve fikirler *Ehl-i Sünnet*'in siyasi ve güncel olaylara karşı duyarlılığını zayıflatmış ve onları pasifize etmiştir.

Ehl-i Sünnet çevrelerinde, halk siyasi iktidarla uyum içerisinde olurken, bu ilişkilerde gerginlik daha çok bazı bilginlerin iktidar sahiplerini zaman zaman eleştirmesi şeklinde tezahür etmiştir. Bazı alimler ise yazdıkları eserlerde dönemin halifelerini layık olmadığı şekilde övmüş, Allah’a ait bazı sıfatları onlara vermekten kaçınmamıştır. Halifeler ise, kendisine itaatkar olanları ödüllendirmiş ve önemli makamlara getirmiştir. Aslında iktidarlar her zaman alimlerin emrinde olmamıştır, bazen kendi politikalarını meşrulaştırmak için alimleri kullanmışlardır. Bu yüzden de belli dönemlerde Sünnilik, devleti ayakta tutmanın ve güçlendirmenin bir aracı olarak hizmet görmüştür.

Sosyo-kültürel hayatta Ehl-i Sünnet düşüncesinin yansımaları nelerdir?

Geçmişte iktidarların *Sünnî* olduğu dönemlerde veya devletlerde, sosyal hayat, toplumsal ilişkiler ve ibadetler belli bir mezhebe göre yürütülmekteydi. Örneğin IV./X. asırdan itibaren Horasan ve Maveraünnehir’de, Anadolu’da ve diğer Hanefî bölgelerde günlük hayat Hanefî fakihlerin ictihad ve fetvaları ile yürümekteydi. Serahsî’nin *Mebûsât*’u doğuda, İmam Malik’in *Muvatta’ı* ve üzerine yazılan şerhler Afrika ve Endülüste; İmam Şafii’nin eserleri Mısırdaki böyle bir işlev gördü. Bağdâdî, *Ehl-i Sünnet ve’l-Cemâ’at*’in sosyal ve kültürel hayattaki etkileri açısından halk arasındaki temsilcilerini sekiz ayrı sınıfa ayırmaktadır: Müttekellimler, Rey ve Hadis Taraftarlarına mensup Fakihler, Muhaddisler, Dilciler ve Edebiyatçılar, Kurrâ ve Müfessirler, Sufi ve Zahidler, Askerler, Sünnet Ehli’nin davranışları üzere hareket eden Halk.

Ehl-i Sünnet daha çok fikhî mezhepleri itibariyle sosyal hayatta etkili olmuştur. Her ne kadar itikatta Maturidi veya Eş’ariyiz deseler de itikadi boyutuyla onlar hakkında fazla bilgi bilmezler. Bu iki Sünni kelam ekolüne bağlılık ise, daha çok alimler arasında bilinçli olarak savunulmuştur. Bu açıdan halkın itikatta, alimin fikhîta mezhebi olmaz denmiştir.

Ehl-i Sünnet düşüncesi, dini kültürün aktarılmasında ve medreselerdeki eğitim ve öğretimde önemli işlevler görmüştür. Bunun için mescitler, medreseler, kervansaraylar, saraylar, ribatlar ve hastaneler yapmışlardır. İslam kültür merkezlerinde, şehirciliğinin gelişmesinde önemli katkılarda bulunmuşlardır. Mesela Ebû Hanife, Bağdat’ın kuruluşunda ve imar faaliyetlerinde bizzat görev almıştır.

Takribü’l-mezâhib mümkün bir düşünce midir?

İslam dininde tevhid anlayışı müslümanların inanç, ibadet, ahlak ve diğer alanlardaki birliği ve birlikteliğini ifade eder. İslam’da Allah’a inanan ve ona teslim olan

Allah'ın dostudur. Bir müminin diğerine karşı ayrıcalığı yoktur. Teklif ve sorumluluk bireyseldir. Dolayısıyla kurtuluş, herhangi bir mezhebe bağlı olmakta değildir. Herkes tek başına hesap verecektir. Bir mezhebi veya mezhep mensuplarını toptan cennet ehli veya cehennem ehli ilan etmek İslam'ın temel felsefesine terstir. Her mezhebin ve hatta her insanın doğruları olduğu gibi hataları, yanlış görüş ve tutumları da vardır. İslam hiçbir mezhebe, tarikata cemaate, soya, boya, aileye, cinsiyete ya da şahsiyete bir ayrıcalık tanımamıştır. Tek üstünlük ölçüsü Allah'ın emirlerine uyma, yasaklarından kaçınma ve onu saygı gösterme anlamındaki takvadır. Mezheplerin birbirinden farklı olarak ortaya koydukları itikadî görüşleri, İslam'ın inanç esasları değil mezhebî esaslardır. Mezhebî esasların dışına çıkmak İslam'dan çıkarmaz. Yalnız mezhebin mensubu olmaktan çıkarır. Buna rağmen tarih boyunca aynı dine mensup müslümanların mezhep farklılığı dolayısıyla birbirini tekfir edip dışladıkları zaman zaman görülmüştür. Şia, Sünnileri tekfir etmiş, onlarla evliği ve benzeri ilişkileri yasaklamış, *Ehl-i Sünnet*'te Şiileri tekfir ederek onlarla ilişkilere sınırlandırmalar getirmiştir. Bu tür uygulamalar sonucunda her iki kesim arasında diyalog imkanları ortadan kalkma noktasına gelmiştir.

Sünniler ile Şiiler arasında diyalog arayışları İran Şahı Nadir Şah döneminde denenmiş ve bazı ortak kararlara alınmışsa da olumlu bir neticeye varılamamıştır. Ancak bu girişim, takrîb olmaktan çok Ca'feriliği İslam'ın beşinci büyük fikhî mezhebi olarak kabul ettirmeye yönelik idi. Nadir Şah, Osmanlı'dan Mescid-i Haram'da *İsna-Aşeriyye*'ye hususi bir mihrab tahsis etmesini istedi, ancak Osmanlı devleti bu teklifi geri çevirdi. Aslında Sünniler ve Şiileri yakınlaştırma (takrîb) girişimleri, Mısırda Mahmud Şeltut, İran'da Ayetullah Kummi'nin girişimleri ile başlamıştır. İslam dünyasında batı sömürgeciliğine, yaşanan dağınıkla son verebilmek ve mezhepleri birbirine yakınlaştırmak için bu kişilerin önderliğinde Dârû't-Takrîb beyne'l-Mezâhib adıyla bir merkez kurulmuş, konferanslar, sempozyumlar düzenlenmiş ve kitaplar yazılmıştır. Bu çabalar, her iki kesimden de yeterli destek bulamamıştır. İran İslam devriminden sonra ise, İran'daki *takrîb* çalışmaları farklı bir mecraya girmiştir. Sünnilerin kendi mezhep imamlarına yönelik güvenlerini sarsarak Sünniliği Şiiliğe yaklaştırmak gibi bir çaba içerisine girmişlerdir. Bu sebeple Ebû Hanife, İmam Şafii, Ahmed b. Hanbel gibi şahsiyetlerin fikhî görüşlerini eleştirerek İmam Humeyni'yi ve onun şahsında Şiiliği şirin göstermeye çalışmışlardır.

İslam dünyasının yeni bir sömürge kuşatması olduğu bir dönemde, müslümanlar arasında mezhebi ve ırkî ayrılıkların bir tarafa bırakılarak tek vücut olmaları son derece önemlidir. Aksi takdirde sömürgeci güçler, müslümanlar arasındaki bu farklılıklardan faydalanarak onların dini değerlerini, kültürel değerlerini ve İslam medeniyetinin tarihî eserlerini yok etmeye devam edecektir. Müslümanlar, bugün kendilerine yapılan hakaretlerden, kültürel işkencelerden ve sınırları ve cepheleri belli olmayan bir medeniyetler savaşından büyük yaralar alacaklar ve büyük tahribatlara maruz kalacaklardır. Bu tehlikeli gidişe dur diyebilmek için, müslümanlar birinci derecede diğer din mensuplarından ziyade kendi aralarındaki vahdeti, tesanüdü, diyalogu ve dayanışmayı güçlendirmelidir. Bunun yolu vahdet ve birlikte yaşama adına tekrar İslam'ın evrensel ve kurucu ilkelerine dönmektir, birbirini değiştirmek, dönüştürmek, kendine benzetmek veya kendine yakınlaştırmak değildir. Mezhebî esasları paranteze alarak, İslam'ın esaslarında birleşmektir.

Günümüz ilim, düşünce ve sosyal hayatı bakımından Ehl-i Sünnet ne anlam ifade eder?

İslam dünyası, bir yüz yıl öncesine kadar, genelde Sünnî ve Şîî yönetimler tarafından yönetilmekteydi. Osmanlı devletinin yıkılması, hilafetin kaldırılmasıyla birlikte, siyasal açıdan Sünnilik için yeni bir dönem başladı. Hilafetin kaldırılması ve sonuçları, o günden bugüne tartışılmaya devam etti. Ancak Osmanlı'nın yıkılışıyla birlikte Sünnî kimlik önemli kırılmalar yaşadı, çünkü bu devletlerden birçoğu milliyet esasına dayalı kurulmuş devletlerdi. Yeni dönemde toplumsal ve siyasî ilişkilerin bağlamı değiştiği için yeni kimlikler üretildi. Mezhep kimliğinin yerini siyasî ve ideolojik kimlikler almaya başladı. Örneğin sağcılık-solculuk, liberal-muhafazakar-marksist, laik-anti laik, milliyetçi-sosyalist gibi. Bu dönemde hilafeti geri getirmeye çalışan hilafet hareketleri veya yeni dini-politik hareketler oluştu. Örneğin *Hizbü't-Tahrir*, *İhvan-ı Müslimin*, *Cema'at-i İslamiyye*, *Nurculuk* ve benzerleri gibi. "İran İslam Devriminden" sonra, İslam dünyasında siyasal taleplerin şeklinde farklılaşmalar, tonunda yükselmeler görüldü. Son yüzyılda Sünni kimlik üzerinde, özellikle Arap dünyasında ve Hint alt kıtasında Selefilik dönüştürücü bir rol oynamaya başladı. *Ehl-i Sünnet*'in, günümüzde ilim, düşünce ve sosyal hayatta etkisi değerlendirilirken bu gelişmeler doğrultusunda değerlendirilmelidir. Son yüzyılda *Ehl-i Sünnet* çevrelerinde farklı dini ve ilmî yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Bunlar en genel anlamda gelenekçi, yenilikçi ve köktenci hareketler olarak farklı eğilimler şeklinde ortaya çıkmaya başlamışsa da bu eğilimler tam kurumsallaşamamıştır. Aslında henüz oluşum aşamasındadır. Çünkü geçmişte üretilmiş, Akide'de Neseî'nin *Akîde'si*, Gazzâlî'nin *İhyâ'sı*, Râzî'nin *Muhassal'ı*; Fıkıh'ta Serahsî'nin *Mebûr'u*, Şatîbî'nin *Muvâfakât'ı*, Tarih'te İbn Haldûn'un *Mukaddime'si* gibi herkesin ilgisini çekecek yeni metinler üretmede yeterince başarılı olamadı ve geçmişteki metinleri tüketmeye devam etmektedir.

Bugün *Ehl-i Sünnet*, eski siyasî, toplumsal ve tarihî bağlamını kaybetmiş çok merkezli dinî-politik, dinî-toplumsal topluluklara ve cemaatlere bölünmüştür ve cemaatler tarafından temsil edilmektedir. Bununla birlikte, *Ehl-i Sünnet* toplumlara, İslâmî değerlere ve İslâmî kültüre yönelen saldırılara, işgallere ve fiilî sömürgeleştirme faaliyetlerine karşı duyarlılığını güçlü bir şekilde korumaktadır. Irak'taki, Sünnî direniş, bunun en önemli kanıtıdır.

* * *